

Nová
beseda

Dan Faltýnek

Co je nového v lingvistice

8

Co je nového v lingvistice

Dan
Faltýnek

Katalogizace v knize – Národní knihovna ČR

Faltýnek, Dan

Co je nového v lingvistice / Dan Faltýnek. – 1. vydání. – Praha : Nová beseda, 2020. – 1 online zdroj. – (CJN ; 8)

České a anglické resumé

Obsahuje bibliografie a rejstřík

ISBN 978-80-88383-10-9 (online ; pdf)

81'1 * 811.162.3 * 81'35 * 81'36 * 81'42 * (048.8)

– lingvistika

– čeština

– pravopis

– mluvnice

– textová lingvistika

– monografie

81 – Lingvistika. Jazyky [11]

Text © Dan Faltýnek, 2017

Cover & layout © Belavenir, 2017

Photo © Karel Cudlín, 2017

© Nová beseda, 2020

ISBN 978-80-88383-10-9

Obsah

Lingvistika a pravopis	7
Lingvistika a mluvnice	17
Lingvistika a kvalitativní popis textu	25
Lingvistika a kvantitativní popis textu	34
Závěr	80
Co číst dál	82
Souhrn	84
Summary	85
Použitá literatura	86
Rejstřík	89
O autorovi	93

Lingvistika a pravopis

Doufejme, že nic. I tak by mohla znít odpověď na otázku *Co je nového v lingvistice?* Lingvistika je veřejností obvykle vnímána jako věda o pravopisu. K lingvistům, někdo řekne spíše k češtinářům, směřují otázky na psaní velkých písmen, tvrdého a měkkého *y/i* a čárek ve větě. Pokud by se tedy v souvislosti s lingvistikou mělo stát něco nového, mohla by to být právě změna pravopisu. A to není událost, kterou by každý vítal s nadšením. Kdo se s nadšením přeučuje pravopis? Poslední změna pravopisu měla dokonce za následek, že se v některých městech měnily cedule s názvy ulic – na nové uliční tabulce se ulice *Na letné* objevila v podobě *Na Letné* atd. Nehledě k přeučování se pravopisu, tohle se široké veřejnosti jevilo jako značně nevhodný zásah – a dala to lingvistům patřičně najevo.

Změna pravopisu se vždy citelně promítne do života společnosti. Psané texty hrají podstatnou roli v našem každodenním životě a schopnost produkovat je pravopisně správně ovlivňuje v mnoha ohledech úspěchy ve škole, v zaměstnání a vůbec. Jak náš pomyslný češtinář ze základní nebo střední školy říká: *Znalost pravopisu sice není podmínkou inteligence, ale inteligent se naučí pravopis.* Problémy s pravopisem tkví především v tom, že je to do jisté míry spleť záležitostí. Musíme si pamatovat rozsáhlé množství pravidel pro psaní slov, jejichž psanou podobu nemůžeme přímo odvodit z mluveného projevu, neslyšíme ji v něm – pro směr dohromady píšeme *s* (*shromáždít a shoda* – čteme je ale *zhromáždít* (na Moravě) i *shromáždít* (v Čechách), *zhoda* (na Moravě) i *schoda* (v Čechách) pro změnu stavu píšeme *z* (*zpoždění a ztráta* – čteme je ale *spoždění a stráta*). Psaní *s* ve slově *shnilý* dokonce nemůžeme odvodit nijak a jeho podobu se prostě musíme naučit. Pokud všechna tato pravidla ovládáme, stejně se nám občas stane, že si nejsme jisti čárkou ve větě,

skloňováním cizích slov nebo shodou podmětu s přísudkem ve větě *Maminka s dítětem nakoupili*. A instance, která nás má zbavovat nejistoty z pravopisu, jsou právě lingvisté.

Lingvisté naštěstí vědí, že pravopis se má měnit s rozvahou, co nejcitlivěji, a především ne příliš často. Změna pravopisu by měla reagovat na přirozený vývoj jazyka a měla by zohledňovat jazykové jevy, k nimž mluvčí přirozeně tíhnou. Měla by také odstraňovat to, v čem si uživatelé nejsou dlouhodobě jistí – to je případ výše zmíněného psaní velkých písmen a mnoha dalších jevů. Podobným kandidátem na jazykovou změnu je tvar *abychom*, který dnes v mluveném projevu často nahrazuje tvar *abysme*, mnoho mluvčích si není jisto správností použití těchto tvarů. V tomto případě se ale nejedná o změnu pravopisnou ale tvaroslovnou.

Změna pravopisu je většinou svázána se společenskými změnami – ty totiž urychlují jazykový vývoj. Dobře je to vidět v oblasti slovní zásoby. Většina dnešních mluvčích např. asi vědomě pocituje, že oproti minulosti výrazně narůstá množství výrazů přejatých z angličtiny, jako je *mítink*, *brífink* nebo *brainstorming*. Změny ve skladbě věty, ve tvarech slov nebo v jejich hláskové podobě ale tak citelné nejsou. Navíc se ukazuje, že z důvodů rozšíření masové komunikace – médií, sociálních sítí atd. – se vývoj jazyků, jak jej známe z historie, zastavuje a že hláskové změny, změny ve skladbě věty apod. už neprobíhají, alespoň ne v tak kontinuální a provázané podobě, v jaké probíhaly dříve. Každopádně vývoj slovní zásoby, s ním spojený vývoj slovtvorných prostředků a do jisté míry tvarosloví bude probíhat vždy, protože je těsně spojen se změnami světa kolem nás – vždy budeme potřebovat nová pojmenování pro nové jevy, s nimiž se začneme setkávat. Na tyto změny, vzhledem k potřebám mluvčích, budou muset jazyky reagovat vždy a v tomto směru se také budou vyvíjet.

Provázanost změn pravopisu se společenskými změnami velmi pěkně ilustrují české dějiny. Poslední změna pravopisu proběhla v návaznosti na události roku 1989, a to v roce 1993. Její příprava probíhala už před „převratem“, po něm ale změny ve společnosti urychlily její realizaci. Ke změně pravopisu se v té době přidružily nové souvislosti – řečeno přímo, ukázalo se, že i na změně pravopisu se dá vydělat, samozřejmě v souvislosti s vydáváním jazykových příruček. Dodejme k tomu jen, že používání jazykových příruček reguluje ministerstvo školství, které uděluje – nebo neuděluje – doložku opravňující jazykovou příručku k použití ve výuce na školách.

Pravopisnou reformu předcházející reformu z roku 1993 datujeme do roku 1957. I u ní je patrná návaznost na společenské změny, v tomto případě po roce 1948. O první tzv. *Pravidla* vydaná roku 1902 a nesoucí název *Pravidla hledící k českému pravopisu* se zasloužil vynikající český jazykovědec Jan Gebauer. Ten už v nich zastával názor, že by pravidla měla co nejvíce odrážet současný jazykový stav. Ani on se v tomto směru ale nevyhnul výjimkám, např. v negativním postoji ke germanismům, místo nichž občas upřednostňoval historické a z používání vymizelé jazykové tvary. V době horlivé snahy o povznesení české jazykové kultury, která soupeřila s německou, je to pochopitelné a je nutné podotknout, že Gebauer představoval jednoho z nejmírnějších a nejstřízlivějších obránců čistoty jazyka – většina z nich měla mnohem blíže k tzv. jazykovému purismu a brusičství. Předtím, než dostala česká společnost pravidla českého pravopisu, se řídila právě tzv. jazykovými brusy, naposledy brusem zaštitěným Maticí českou a jí jmenovanou komisí, ve které zasedal i Jan Gebauer. Spousta dobových a starších brusů nesla oproti Maticímu brusu známky dosti individuálního přístupu k jazykové správnosti a dnes představují v podobě *nosočistoplen* a *klapkobřinkostrojů* z F. L. Věka

humornou stránku vývoje české jazykovědné kultury. Stále jsou to ale kořeny dnešních *Pravidel* a mnohým z nich vděčíme za rozvoj české jazykové kultury, třeba *Čechořečnosti* Václava Jana Rosy.

Změny pravopisu se na druhou stranu nemusíme pouze obávat. Pro mluvčí národního jazyka může představovat inovátorskou a dobrodružnou událost. Někteří lidé se rádi těší na nové a čekají od něj nápravu nešvarů současnosti. Co kdybychom zrušili zmíněné tvrdé a měkké *i/y*? Takový nápad už tu byl a dostal se až před dveře parlamentu, na Slovensku dokonce do jednací síně. Zastavila jej obava z rozsahu celé změny a jejích praktických dopadů, především ekonomické náročnosti – přepsat všechny aktuálně platné zákony, normy a vyhlášky, starší literaturu a postupně veškeré psané texty přece jen přesahuje změny uličních tabulek a názvů v mapách při změně pravopisu velkých písmen, o níž jsme mluvili výše. Starší generace by navíc navrhovanou změnu přijaly s nevolí – mladší naopak s nadšením, přece jen šlo o revoluci a diktáty – a slovenští lingvisté, kteří měli ve věci rozhodující slovo, si tenkrát nebyli jisti, že na změnu již nazrál čas. Takže k ní nakonec nedošlo.

Proč se stále ozývají hlasy podporující pravopisnou reformu týkající se tvrdého a měkkého *y/i*, co je s *y/i* vzhledem k současnému stavu pravopisu špatně? Připravený diskutér vstupuje do debaty o obou *i/y* s argumentem, že ve spisovné češtině máme jen jedno, a to měkké *i*. Tvrdé *y* ve vývoji českého jazyka zaniklo a jeho zbytky se zachovaly jen v nářečích, např. na Ostravsku. Ve větě *Pan Bílý bílí bílý dům, aby byl bílý* je ve výslovnosti přítomno skutečně jen měkké *i*. Rčení maminek *Vždyť to tam slyšíš* bohužel není na místě, žádná dvě *i/y* ve zvukové podobě češtiny rozlišit nelze. To, co slyšíme, může být měkkost předchozí souhlásky, např. ve slově *skleník*, kde se písmeno *n* vyslovuje jako *ň*. Z podobného důvodu se nám zdá,

že tvrdé *y* slyšíme za tvrdými souhláskami, jakými jsou *h*, *ch* nebo *k*. Když si zkusíte vyslovit větu s *panem Bílým* několikrát za sebou, možná uslyšíte, jak se domnělý rozdíl mezi oběma *i* a *y* stírá. Zkušenost z výuky mladých lingvistů ale ukazuje, že ani příklad s *panem Bílým* často nenapomáhá k tomu, aby mluvčí přijal fakt, že čeština má pouze jedno *i*, to měkké. Může to ale dokázat rozborem akustického spektra – zvukové podoby mluveného projevu, respektive fyzikálních kvalit obou *i/y*. Při takovém rozboru zjistíme, že žádné fyzikální vlastnosti odlišující *i* a *y* najít nelze. Rozborem akustického spektra se budeme zabývat níže, v kapitole spektrální analýza.

Odmítání neexistence tvrdého *y* je názorným dokladem toho, jak silnou institucí je pravopis – nechává nás slyšet to, co se realizuje pouze v psané podobě. A našli bychom mnohem silnější příklady podobného vlivu pravopisu na jazyk, kulturu a vůbec. Při zkoumání čínského jazyka a čínské kultury můžeme zjistit, že grafický systém čínských znaků, pravopis čínštiny, mnohem více, než to známe z evropských jazyků, ovlivňuje jazykový systém a užívání jazyka jeho mluvčími celkově. Vraťme se ale k oběma *i/y*. Jestliže tvrdé *y* neodpovídá ničemu v mluveném projevu, proč potom držet tento přežitek v pravopise? Obešli bychom se pak bez vyjmenovaných slov. Představa diktátu, kde můžete psát všude měkké *i*, je určitě příjemná.

Zrušení tvrdého *y* je sice lákavé, ale věřte, že to není dobrý nápad. V čem je tedy háček? Vyjděme z toho, že mnoho národů má pravopis mnohem více historický, tedy vzdálený od podoby současného mluveného jazyka. Porovnejte češtinu třeba s angličtinou, kde se z důvodu historického vývoje jazyka čtou zcela stejně např. tvary *which* a *witch*, *ate* a *eight* nebo *know* a *no*. A přesto zde ke změně pravopisu, která by tuto disproporci vyrovnala, nedošlo. Role pravopisu totiž spočívá v tom, že má rozlišovací funkci – rozlišuje v psaném textu jazykové

prostředky, které nesou význam. Je to ustálený způsob zápisu mluveného jazyka. Článek napsaný v pravopise bez tvrdého y byste četli mnohem déle, než je tomu teď. Vztah mluveného a psaného jazyka prorůstá celou kulturou i jejími dějinami a má pozvolný vývoj, který není radno náhle přerušit. Čistě kvůli čtecím návykům společnosti. A také kvůli čtení starších textů. U nás v tomto směru proběhla výraznější změna pravopisu ve dvacátých a čtyřicátých letech devatenáctého století – tyto změny se nazývají analogická a skladná. Od té doby píšeme *její* místo *gegj*, *obouvat* místo *obauwat* apod. Texty vytvořené před těmito pravopisnými změnami jsou dnešnímu čtenáři značně vzdálené a čte je s obtížemi. Ty pozdější, i když mají svá léta (třeba 150 let), si přečte snadno. Protože mu to dovoluje podobný pravopis. Pravopis, u nějž je zvyklý spojovat určité psané prvky s určitou mluvenou podobou jazyka.

Pravopis je tedy záležitost zvyková a je projevem stabilního kulturního vývoje. Identifikuje společnost napříč prostorem, když tvoří dorozumívací standard pro mluvčí různých nářečí, a také v čase, když dovoluje čtení textů nám již velmi vzdálených předků. Je to rutina, kterou naše oči přijímají psaný text a provazují jej s textem mluveným. Změna pravopisu z tohoto hlediska vždy představuje potenciální narušení tohoto těsného vztahu a přistoupit k ní s větší dávkou romantického inovátorství musí mít pádný důvod, jako tomu bylo v první polovině devatenáctého století. Dnes se ale v podobné situaci nenacházíme a současnou podobu pravopisu bychom měli spíše bránit.

Připojme ještě dvě poznámky k jazykové kultuře, které by čtenáře mohly zajímat. S pravopisem se potýkáme dennodenně při čtení a psaní textů, identifikuje nás s naší kulturou. A krom toho může vyvolávat značné emoce. V dobách, kdy se mění pravopis, najdete v novinách spoustu článků od pisatelů,